

ЗАПИТИ ГНОСЕОЛОГІЇ ЗВОРотної ПЕРСПЕКТИВИ

Впізнанні існують переломні зони так званої метаної, перетворення розуму, коли відбувається, за висловом Платона, поворот "очейдуші", виникає зворотна перспектива руху від об'єкта до суб'єкта в його здатності втілювати абсолютне, безумовні результати ствердження істини, добра, краси.

В історії філософії найбільш стійкою та консервативною виявилась проблематика гносеології. Майже 300 років незмінним залишається предметне поле локківської теорії пізнання з її дилемами: емпіричне — теоретичне, абстрактне — конкретне, практичне — споглядальне, аналітичне — синтетичне, загальне — одиничне, суб'єктивне — об'єктивне. Це справді фундаментальні проблеми. Але логікою локківської гносеології поза увагою залишилися і такі важливі питання, як софія — лектон, логос — етос, ейдос — гнозис, мудрість — таїна чи сучасна евристика семантичного поля культури, або аналіз ціннісного-смыслового Універсуму. Цей проблемний ракурс потребує вже іншого, нетрадиційного розуміння гносеології.

Потреба реформування теорії пізнання особливо загострилась у зв'язку з граничною релятивізацією онтологічних, концептуальних та практичних аспектів сучасної наукової картини світу, коли відносними виявилися не тільки простір, час, рух, а й саме буття, коли гносеологія перетворилася на теорію гадки, а вчення про істину в концепцію приписування мір вірогідності множині висловлювань, коли нормативною стала відносність щодо мови, апаратури чи ситуації. Але тим значнішою стає спрага абсолютного, хоча б як ідеалу чи метавимоги.

Єдиною сферою абсолютного залишається мистецтво, де в кожному творі декларується свій авторський світ. Причому, авторство розуміється специфічно. Вважається, що митець створює не красу, а умови приходу краси, коли вона з'являється так, як приходять вночі лісові тварини до водопою. Річ у тому, що на найвищих регістрах творчості митець стає виконавцем ним самим створеної логіки, ним же викликаних сил. Тим самим усяка творчість стає співтворчістю

автора з креативними силами, коли у співробітництві з ними формуються так звані "пси-групи". Тому, як свідчить Б. Пастернак, вірші не пишуться, а трапляються.

Особливо виразно характеристика творчості як співтворчості позначається в іконі, котра виступає як зустріч з абсолютном. Ця зустріч позначається засобами символічного освоєння буття, архетипічною методикою розглядання образів-зв'язностей як знаменування першообразів, вічного ядра речей, ейдосів чи архетипів. Істотним в метафізиці ікони є обертання пізнавального процесу з руху від суб'єкта до об'єкта на рух від об'єкта до суб'єкта, тобто так званий гностицизм зворотної перспективи. Таким чином об'єкт стає призмою для погляду абсолюту (не ми дивимось на ікону, а вона на нас), а колишній суб'єкт перетворюється на компонент цього погляду.

Наявність такого підходу і збуджує нашу інтуїцію в напрямку пошуку раціонально-гносеологічних умов сходження до абсолюту, тобто подолання радикальної релятивізації пізнання в наш час. Саме така релятивізація затьмарює успіхи науки, бо заважає просвітленню віковичних таємниць буття. Морок первинної таїни, писав Л. Шестов, й нині не розсіявся. "Навряд чи Платонові здобулось би замінити хоч одне слово у притчі про печеру. Його нудьга, його стурбованість, його передчуття не знайшли б відповіді у нашому знанні. Світ з погляду наших позитивних наук залишився б для нього похмурих і страшних підземеллях, а ми в'язнями, що зв'язані по руках та ногах" (6, 340). Ось чому вже на початку XX століття Андрій Білий закликав до революції в гносеології, хоч він ішов у напрямку містики Р. Штейнера.

Цілком раціонально, на науковій основі до реформування гносеології наближались А. Ей-

нштейн та В. Гейзенберг. Вони бачили шлях до врахування в пізнанні абсолюту через подолання цілковито прагматичного розуміння пізнання як суто інструментального засобу. А. Ейнштейн писав про пізнання "світової гармонії" чи, навіть, "світового розуму", а В. Гейзенберг вважав необхідним виділення, за його словами, "центральної зони пізнання". В освоєнні світу, писав він, є центральна ділянка, "яка не пов'язана з практичними застосуваннями. В ній, сказати б, чисте мислення намагається пізнати сховану гармонію світу... У попередні епохи люди по-різному говорили про цю центральну ділянку, вони вживали поняття "смысл" чи "Бог" (2, 32). Інтегруючи ці думки геніїв сучасної науки, ми вважаємо, що, справді, треба розширити розуміння пізнання як реалізації не тільки прагматичних завдань, а й руху до подолання кінечності людського існування, намагнічування його вічністю, величчю здійснень Духу, безумовністю результатів затвердження Істини, Добра, Краси, тобто модусів людської присутності у світі.

Тільки на цьому шляху і виявляється можливим розв'язання суперечностей між здійсненням пізнання як руху до об'єктивної істини, тобто до знання, позбавленого усіх плям земної недостовірності, незалежного від суб'єкта, та пізнанням як розкриттям людської присутності у світі, як здобуттям благодаті та вищих цінностей. Ця суперечність проявляється, зокрема, в ефекті так званих "зворотних сил" цілого та пов'язаних з ним моральних проблем відповідальності людини за наслідки своєї діяльності.

У сучасній науці ми, дійсно, споглядаємо зворотну гностичну перспективу обертання руху від суб'єкта до об'єкта в евристику розкриття в об'єкті можливостей затвердження суб'єкта при збереженні ідеалу об'єктивності знання. Роз'яснення цьому парадоксові обертання пізнання на рух від об'єкта до суб'єкта при збереженні об'єктивності підходу дав І. Пригожий. Він показав, що сучасна наука відкидає можливість пізнання об'єкта сторонніми очима, суб'єкт входить в об'єкт як розпізнавальна система. Так модерна фізика має справу не з об'єктом самим по собі, а системою "об'єкт — прилад". Виникає своєрідний "експериментальний діалог" людини з природою, в якому її явища й отримують статус об'єкта.

Торкаючись цього оберненого руху до суб'єктного затвердження об'єкта А. Едінгтон писав: "Там, де думка пішла особливо далеко уперед в своєму розвитку, розум одержує від природи лише те, що ним було закладено у природу. На берегах невідомого ми знайшли дивний відбиток. Щоб пояснити його походження, ми висуваємо одну за одною хитромудрі теорії. Нареш-

ті нам все ж вдалось знайти походження відбитка. Але виявилось, що це наш власний слід" (цит. за 4, 393).

З методологічного боку, як довів С. Франк, у такому оберненому русі від об'єкта до суб'єкта нема суб'єктивізму. Об'єкти існують у двох смислах: як зовнішнє протистояння й у статусі "внутрішнього об'єкта" типу ідеалізованих сутностей науки на зразок багатомірних просторів, "абсолютно чорного тіла", "матеріальної точки", "абсолютного нуля" чи існування за принципом *Cogito*. Отже дійсність — це те, що не вичерпується об'єктивним рядком, на який натикається наша думка ззовні. "Справжнє буття має ще глибший шар, у якому воно виступає до нашої свідомості і нашого внутрішнього буття в якомусь інтимнішому відношенні" (5, 29). В сучасній науці про це свідчить припущення об'єктивного існування інформації і, навіть, можливість здійснення всіх логічних операцій у надрах матеріального світу.

Отже, в пізнанні, за виразом Платона, є свого роду "поворот очей душі", коли виникає зворотна перспектива від об'єкта до суб'єкта. Такий поворот виявляється і в тому, що з безмежним розширенням могутності чи влади пізнання починає конкурувати ситуація граничності раціоналізації буття, поява порогів інтелектуалізації світу. Про це, зокрема, свідчить так званий парадокс Е. Фермі.

З погляду цього видатного фізика за час існування Всесвіту могли, згідно з теорією ймовірності, виникнути 10 цивілізацій. Це значить, що ймовірність відсутності позаземних цивілізацій майже дорівнює нулю. Тим часом зондування Космосу радіотелескопами, починаючи з 50-х років ХХ століття, не виявило жодних радіошумів штучного походження, що свідчить про відсутність позаземних цивілізацій. Парадоксальність такої ситуації знімається, якщо припустити, що на тому рівні розвитку цивілізації, на якому вона може бути виявлена, відбувається перетворення розуму з експонента лінійного розширення впливу інтелектуальних сил на буття, що може призвести до знищення природи й самого цього буття.

Розум, як і пізнання, мабуть, має морально-ціннісні пороги, перехід на які знаменує перетворення пізнавального процесу, його критичний пункт. На цьому переломі суб'єкт перетворюється у внутрішній об'єкт, виникають пси-групи дії вищих сил, яким підкоряється сам творець. Відповідно відбувається переоцінка результатів пізнання, коли породжуються ефекти "вченого незнання", зростає масив позакритеріального знання, а в логіці розвитку наукових теорій з'являються певні "нульові ситуації". Так, спроба

встановити останні передоснови природи при-вели, з одного боку, до "нульового поля" (вакууму) як основного енергетичного стану, а з іншого — до так званої фікціоністської парадигмикосмології. Зпогляду останньої існування речовини та енергії генетичне визначається перетворенням мультивсесвітнього "нішо" або "бульбашок" буття. Інакше кажучи, на граничних зонах розвитку тих чи інших теорій виникають ситуації зведення до нуля величин чи ефектів, на яких базувалось попереднє знання.

Узагальнюючи ці критичні переломи, з якими можна зіставити античну ідею "метаної" (перетворення розуму від зустрічі з абсолютном), чи уявлення Гейзенберга та Ейнштейна про "центральну зону" пізнання, що позначається символікою входження світового цілого в духовне буття людини, ми будемо говорити про пункт **еквіноксу**. Цим давньогрецьким словом ми називаємо особливий стан пізнання, в якому воно набуває іншого вигляду, іншого способу протікання та іншої місії.

Саме в пункті еквіноксу відбувається той перехід до переживання абсолюту, про який писав О. Шпенглер. "Алгебраїчні тіла, простори багатьох вимірів, трансцендентні утворення, теорії груп і теорії множин, системи неевклідових геометрій — усі вони вже не мають лише розсудкового походження і для повного розуміння їхніх глибоких метафізичних основ є необхідним певний різновид візіонерського яснобачення... Тут спроба зводиться до внутрішнього переживання, а не тільки до пізнання. Ці форми, що народилися в ім'я певної культури як вираз найглибших таємниць її світовідчуття, відкривають присвяченим нібито основу їхнього існування. Потрібно, щоб ці створення діяли на нашу душу, як інтер'єр соборів, як вірші янголів у Пролозі "Фауста", як кантати Баха, для чого необхідні щасливі та рідкісні хвилини" (7; 72—73).

Еквінокс має особливу психологічну складову, коли, за свідченням Гейзенберга, відкриття істини може бути фіксоване не показаннями приладів, а симптоматикою якогось саява, яке супроводжує підхід до істинного результату. У цьому пункті може спалахнути наджиттєва блискавка, розряд інтуїції типу "Ульмської ночі" Декарта, коли до нього прийшло бачення нової філософської системи, чи уявлення цілісного формулювання фундаментальної для алгебри теорії груп, що склалась у Галуа напередодні його загибелі на дуелі. До цієї ситуації блискавкоеквіноксу належить і те духовне осяяння в ніч 23-го листопада 1654 року, коли Паскаль, за власним зізнанням, усвідомив Бога.

У пункті еквіноксу приходить свідомість "третьої правди", тобто тієї царини істини, що

підноситься над боротьбою альтернатив. В ньому виникає симультантність часу, тобто суміщення теперішнього, минулого та майбутнього, коли, за Гете, "вічністю є сповненою мить", коли ідея чи образ пронизують різницю часів у вигляді деякого метанваріанту, що, власне, і характеризує абсолютні цінності. Це стан вищого духовного осягнення світу, в якому, за віршем У. Блейка "Проріцання невинності", в одну миттєвість входить вічність, у піщині грає безконечність, а в квітці сяє ціле небо. Такого бачення досягав, наприклад, Моцарт, який засвідчував, що є часовим процесом цілої симфонії одноментно, в єдиному вигляді.

У релігійній свідомості стан еквіноксу інтерпретується як явлення Бога, чи розкриття модусів його присутності. Апостол Павло характеризує перелом у знанні не так пізнавальними зусиллями суб'єкта, як зворотним пізнанням його Богом, коли цей суб'єкт перетворюється у самозасвідчену реальність абсолюту, що відкриває можливість перетворення умовного у безумовне. В результаті знання людини виявляється частиною пізнання його Богом, тобто станом приходу Софії чи Божої Премудрості, коли пізнання запліднюється Благодатною силою любові.

Таким чином виникають два типи духовного результату: раціональне знання і софійна премудрість. Різниця між ними проводиться відповідно до критерію апостола Павла: "Знання ж надимає, любов ж будує! Коли хто думає, ніби щось знає, той нічого не знає це так, як знати належить. Коли ж любить хто Бога, той пізнаний ним" (1; 8, 1—3).

Відтак, "знати так, як належить" — це знати так, як суб'єкт є пізнаний Богом, тобто на шляху любові, благоговійного дотику до предмета знання. В принципі це не суперечить раціональному поглядові В. Дільтея, який розрізняв два типи пізнання. Один з них виступає у вигляді абстрактного засвоєння суцього, тобто як Begreifen, а другий втілює інтимне, сповнене співчуттям до об'єкта розуміння, що позначається терміном Verstehen.

Отже, ми приходимо до того, що стан еквіноксу є пунктом перелому пізнання від раціонального інтелекту, спрямованого на вивільнення від суб'єкта, до духовного інтелекту, натхненного любовним розумінням благодаті, що рухається у зворотному напрямі, тобто до суб'єкта в його здатності втілювати абсолютне. Тут відбувається той поворот очей душі, про який писав Платон, і з яким він пов'язував перетворення пізнання у пригадування, у спогад про вічні ейдоси буття.

Щоправда, те, що Платон вважав пригадуванням вічних ейдосів, є результатом цілком

раціонального процесу. Він починається узагальненням інформації про предметний світ до його символічних контурів чи структур, а завершується зворотним опредмеченням цих структур змістом, що зберігається, набуває інваріантного вигляду і в такому розумінні схоплює "вічне ядро" речей. Такі опредмечені інваріантним змістом духовно-символічні структури буття і сприймаються як сходження до абсолюту. Так і виникає аналогія з гностицизмом зворотної перспективи ікони, з її символічними образами першобразів буття та харизмою абсолюту.

Відповідно і відносно стану еквіноксу в науковому пізнанні у нас є підстави припустити, що ментальний світ людини має певну сукупність архетипічних структур. Ці структури є або природженими для нашої психіки, як універсали мови (з погляду структурної лінгвістики), чи комплексами підсвідомого типу перинатальних схем, або виступають як універсальні схеми символізації усього сушого на зразок завжди істинних формул математичної логіки. У першому випадку йдеться про символіку людського "я" чи форм часу у мові, або про метафізику генетичного коду людини. Про неї СТ. Гроф пише так: "Людське підсвідоме містить сховище або матриці, актуалізація яких веде до повторного переживання біологічного народження, або до серйозної конфронтації зі смертю" (3, 56).

У другому випадку ми стикаємось з інваріантами широкого класу перетворень. Йдеться про композицію субелементів (першопочатків), набори симетрій, відношення типу нормативне — девіантне, схеми дії центральних сил, схеми відображень, проєкцій, структур троїчності, образи континуального та єдиного. Опредмечуючись, композиції субелементів характеризують архетип атомізму; набори симетрій — закони збереження, нормативне і девіантне — архетип порядку і хаосу; структури троїчності — архетип типу Unum, Bonum, Verum; схеми дії центральних сил — архетип планетарних моделей чи, навіть, авторитарної влади; пов'язаного та автономного — архетип необхідності та свободи тощо.

Отже, існують передпосилочні контури речей та ідей, архетипічні схеми сушого, що орієнтують наше бачення світу. Ми були б у становищі персонажів джайнської легенди про сліпців, які силкувались напوماцки визначити слона, якби в людській свідомості не існували матриці, схеми, на яких синтезуються враження буття. Ці матриці чи архетипи переводять наше знання з однократності у багатократність, тобто в перспективу вічності, з умовного — у безумовне і пробуджують у нас підйомні сили абсолютного.

1. Біблія. Послання апостола Павла. Перше послання до коринтян.

2. Гейзенберг В. Шаги за горизонт, М., 1972.

3. Граф Ст. За пределами мозга. М., 1993.

4. Клейн М. Математика. Утрата определенности. М., 1984.

5. Франк С. Реальность и человек. Париж, 1956.

6. Шестов Л. Афины и Иерусалим. Собр. соч. в 2-х тт., т. I, М., 1993.

7. Шпенглер О. Закат Европы. М., 1923.

Krymsky S. B.

THE INQUIRY OF THE EPISTEMOLOGY OF REVERSE PERSPECTIVE

This text describes crucial zones (metanoia in Greek) defined as transformation of Reason within the process of knowledge, when a turn of "soul eyes" happens (using Plato's term). At this time a reverse perspective of object — subject movement emerges and this sanctions considering this perspective as an ability to embody absolute, as well as a result of stating truth, beauty and goodness.